

Rozvoj čtenářské gramotnosti prostřednictvím metod kritického myšlení

Zpracovala: doc. PhDr. Jana Marie Tušková, Ph.D.

ČTENÁŘSKÁ GRAMOTNOST A JEJÍ SLOŽKY

Pojetí čtenářské gramotnosti prochází stálým vývojem a zpřesňováním. Mezinárodní výzkum OECD PISA ji definuje takto: „Čtenářská gramotnost znamená schopnost porozumět psanému textu, přemýšlet o něm a používat jej k dosahování určitých cílů, k rozvoji vlastních schopností a vědomostí a k aktivnímu začlenění do života společnosti.“

V čtenářské gramotnosti se prolíná **několik rovin**, z nichž žádná není opominutelná, viz Košťálová a kol. (2010):

vztah ke čtení

Předpokladem je potěšení z četby a vnitřní potřeba číst.

doslovné porozumění

Čtenářská gramotnost staví na dovednosti dekodovat psané texty se zapojením dosavadních znalostí a zkušeností.

vysuzování

Čtenářsky gramotný člověk by měl umět vyvozovat z přečteného závěry a texty posuzovat (kriticky hodnotit) z různých hledisek včetně sledování autorových záměrů.

metakognice

Dovednost a návyk seberegulace, tj. dovednost reflektovat záměr vlastního čtení, v souladu s ním volit texty a způsob čtení, sledovat a vyhodnocovat vlastní porozumění čtenému textu a záměrně volit strategie pro lepší porozumění.

sdílení

Čtenářsky gramotný člověk je připraven své prožitky a pochopení sdílet s dalšími čtenáři, všímá si shod a přemýšlí o rozdílech.

aplikace

Čtenářsky gramotný člověk využívá čtení k seberozvoji i ke svému konání v životě.

Složky čtenářské gramotnosti, které můžeme sledovat a rozvíjet u žáků, viz podrobně Košťálová a kol. (2010):

Žák je k četbě motivovaný, četba patří mezi preferované činnosti.

Žák se soustředí na četbu.

Žák dokáže vyhledat v textu informace.

Žák shrnuje.

Žák si vyjasňuje při čtení.

Žák si klade otázky k lepšímu porozumění textu.

Žák předvídá.

Žák zachytí základní složky příběhu.

Žák vyvozuje, vysuzuje nebo posuzuje.

Žák hledá a nalézá souvislosti.

Žák vyjadřuje svou bezprostřední reakci na četbu.

SOUHRN ZÁKLADNÍCH PODMÍNEK PRO ROZVÍJENÍ ČTENÁŘSTVÍ

1. Nikdo ve škole nepovažuje čtení za ztrátu času, dospělí jsou modelem čtenáře.
2. Čas - dostatek, pravidelnost, četnost: Žáci mají dostatek času na čtení přímo ve škole, čas je čtení věnován pravidelně a s dostatečnou frekvencí.
3. Předčítání: Žákům se ve škole často předčítá i tehdy, když už sami umějí číst.
4. Dostupnost knih a textů: Prostředí je naplněné různorodými knihami a texty, které jsou snadno dostupné (včetně jednoduchého výpůjčního systému).
5. Vlastní volba: Žáci si mohou vybírat knihy a texty podle vlastní volby.
6. Četba celých textů: Žáci čtou celé knihy, ne jen ukázky nebo úryvky.
7. Příležitost pro čtenářskou odezvu a sdílení: Žáci mohou bezprostředně sdílet osobní dojmy z četby.
8. Čtení je propojeno se psaním: Žáci písemně reagují na přečtené (osobní záznamy z četby). Žáci se učí textům rozumět i tím, že je sami vytvářejí (produktivní psaní).
9. Učitelé umějí čtení vyučovat: Ovládají čtenářské strategie pro porozumění textu, umějí je modelovat a vyučovat, ovládají metodu hlasitého přemýšlení, poskytování popisné zpětné vazby a korektivní zpětné vazby, umějí vést žáky k výběru textu.
10. Učitelé čtou: Učitelé znají knihy, které mohou zaujmout jejich žáky. Umějí každému žákovi doporučit vhodnou knihu. Sledují novinky.
(Košťálová a kol. 2010)

METODY ROZVÍJEJÍCÍ ČTENÁŘSKOU GRAMOTNOST

Pro rozvoj čtenářské gramotnosti existují různé metody. Soubor takovýchto metod nabízí také program RWCT (Čtením a psaním ke kritickému myšlení). Při jejich výběru vycházíme z toho, že mnozí z českých učitelů, kteří tyto metody používají, dokládají, že jejich žáci čtou skutečně s chutí i s porozuměním.

Metody, se kterými budeme pracovat jsou převzaty z textu K. Meredith a kol. **Příručky k programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení** (1997), které jsou v plné šíři k dispozici absolventům základního kurzu kritického myšlení, a z běžně dostupného materiálu H. Košťálové a kol. **Čtenářská gramotnost jako vzdělávací cíl každého žáka** (2010) nebo J. Altmanové a kol. **Čtenářská gramotnost ve výuce** (2011).

Více se můžete dozvědět zejména ze zdrojů **Mezinárodní čtenářské asociace** (IRA: www.reading.org). V České republice se metodám rozvíjejícím různé aspekty čtenářské gramotnosti věnoval soustavně časopis **Kritické listy** (2000–2013), nyní je vydáván časopis **Kritická gramotnost**. Popis některých metod najdete rovněž v publikaci H. Grecmanové a E. Urbanovské – **Aktivizační metody ve výuce, prostředek ŠVP** (2007). Praktické ukázky vyučovacích hodin nabízí např. kniha **Učím s radostí** (2003).

Než začneme učit metody své žáky, je dobré si je vyzkoušet na vlastní kůži a reflektovat je společně s kolegy. Pokud metodě porozumíme a užíváme ji v souladu s tím, jak byla vytvořena (*učíme ji v původní podobě*) máme značnou naději, že bude u žáků/studentů dosahovat slibovaných cílů. Vždy musíme pamatovat také na to, že než metodu využijeme ve výuce, je třeba promyslet, jak žáky naučíme touto metodou pracovat. Je proto lepší začínat s jednoduššími metodami, např. společným čtením s předvídáním, při němž učitel předvede, jak taková předpověď k textu může vypadat a jak má být zdůvodněna, než se samostatnou prací žáků. Na počátku je také vhodné pracovat s nepříliš rozsáhlými texty.

Postup při zavádění nové metody:

1. metodu vysvětlím;
2. metodu (určitý krok metody) modeluji na určitém úseku textu;
3. nechám žáky, aby reflektovali, čeho si při modelování všimli, společně zdůrazníme ty body, které vedou k dobrému zvládnutí metody (kroku metody);
4. vyzvu žáky, aby si na dalším úseku textu metodu (krok metody) vyzkoušeli sami ve dvojicích, vyzveme žáka/dvojici, aby modelovali před celou třídě;
5. poskytnu zpětnou vazbu, vyzvednu, co se žákům podařilo, co se nepovedlo nyní nekomentuji;
6. nechám žáky, aby sami řekli, co se jim podařilo, co by příště udělali jinak;
7. žáci se rozdělí do skupinek a zkoušejí pracovat s další částí textu a poskytují si konkrétní ocenění, zapojuji se do práce některé skupiny a pomáhám jí se zpětnou vazbou.

Popsaný proces může trvat několik vyučovacích hodin. Měli bychom také počítat s tím, že pokud se nezmění *materiální* (např. existence školní knihovny) a *organizační podmínky školy* (možnost pracovat v delších časových úsecích než 45 min., čtenářská gramotnost se rozvíjí ve všech předmětech, škola vyčleňuje ve svém programu dostatek času na čtení přímo ve škole – dílny čtení, učitelé žákům předčítají (zejm. v literatuře), učitelé musí sami číst, při soustředění se na množství poznatků → nezbyvá čas na myšlení), nelze většinu metod využívat.

„Čtení je složitá myšlenková činnost, čtení je myšlení. A naučit myslet, to dá práci a chce to čas.“ (Košťálová a kol. 2010)

VYBRANÉ METODY KRITICKÉHO MYŠLENÍ ROZVÍJEJÍCÍ ČTENÁŘSKOU GRAMOTNOST

Metody mohou užívat žáci a studenti jakéhokoli věku. Důležitý je výběr textu, který musí být vhodný pro zvolenou věkovou skupinu a typ školy.

Volné psaní (vhodné pro umělecké i naučné texty)

Pokyny: Pište k danému tématu (volíme na základě následně čteného textu) po stanovenou dobu (nejčastěji 5–10 minut, jsou však možné kratší i delší časové limity). Snažte se nezvedat tužku z papíru, tzn. pište, pokud možno, stále. Zapisujte všechno, co vás napadá – fakta, názory, domněnky, dotazy, pocity, i to, co vám třeba bude připadat v tu chvíli nesmyslné, případně se zadaným tématem nesouvisí. Nezapomínejte se formou písma a pravopisnými chybami. Nevracejte se během psaní k napsanému, nic neopravujte.

Cílem je vydat ze sebe co nejvíc myšlenek a dokázat bez přerušení psát. Texty se po uplynutí limitu předčítají ve dvojicích, skupinách či před celou třídou dobrovolně. Občas se stává, že žák odmítne psát, nenutíme ho tedy, většinou se při některém z dalších opakování této metody do činnosti zapojí. Volné psaní můžeme zadávat před čtením textu, aby si žáci vybavili, co už o zadaném tématu vědí, s jakými pocity se váže, nebo po přečtení textu, aby shrnuli své názory, pocity, vystihli hlavní myšlenky apod.

Čtení s předvídáním (vhodné pro umělecké texty)

Pokyny: Za chvíli budeme číst text. Na tabuli jsou napsána některá slova (klíčová slova), která se v něm objeví. Představujte si během několika minut na základě těchto slov co nejživěji příběh, o který se pravděpodobně bude jednat. Co se asi stane? Jak skončí?

Po uplynutí časového limitu dostanou žáci nový úkol: Podělte se o své domněnky se sousedem. Případně poté: Kdo chce, řeknete své nápady celé třídě.

Společný text čtou žáci postupně po částech. K nim pak každý žák *samostatně předvídá*, o čem se bude číst a svoje předpovědi vždy probere ve dvojici nebo ve skupině, případně v celé třídě. *Svoje předpovědi se také pokusí zdůvodnit*. Potom čte dále a po čtení si ve dvojici, případně se třídou ujasní, jak se text rozvíjel a jak se shoduje nebo rozchází s předpověďmi.

Cílem práce je podnítit zájem dětí o četbu, vzbudit v nich zvědavost, přes vlastní asociace jim pomoci najít si k textu cestu. Mladší žáci si mohou do sešitu nakreslit obrázky zvolených (klíčových) slov, aby se na práci lépe soustředili, nebo můžeme tato slova zadávat přímo pomocí obrázků. Pokud nejsou čtenářské dovednosti žáků ještě dostatečně rozvinuté, nebudou číst následný text sami žáci, ale učitel. Mezi žáky je to metoda velmi oblíbená jednak pro určité napětí, jednak proto, že *rozdíly v odhadu při ní nejsou chybami, pokud jsou správně zdůvodněny*.

Čtení s tabulkou předpovědí (vhodné pro umělecké texty)

Tabulka předpovědí propojuje tři fáze čtení podobně jako čtení s předvídáním, slouží mu jako přehledný záznam a zpřesňuje žákovo porozumění. Princip je stejný jako u prostého čtení s předvídáním, ale žáci pracují a diskutují pouze ve dvojicích a postupují vlastním tempem.

Pokyny:

1. Rozdělte se do dvojic (případně učitel rozdělí žáky do dvojic podle předem zvoleného klíče). Po celou dobu práce budete pracovat v této dvojici svým vlastním tempem a domlouvat se na společných závěrech a zaznamenávat je do společné tabulky.

Na tabuli jsou napsána klíčová slova (zprav. 4–5 slov), která jsou součástí textu.

Předvídejte podle těchto údajů, jak se bude podle vás text vyvíjet. Jak skončí? Řekněte proč. Svá tvrzení запиšte do tabulky.

Předvídat lze také např. podle obálky knihy, titulu, ilustrací.

2. Čtete první část textu. Po přečtení předvídejte, jak se bude text vyvíjet dál a запиšte do tabulky. Vraťte se také ke svým předpovědím před textem. Zapište, co se opravdu stalo?

3. Čtete druhou část textu. (Pokyny jsou stejné pro všechny části textu)

4. Poté, co žáci přečetli postupně celý text, následuje sdílení v celé třídě. Tabulky se následně mohou vyvěsit na nástěnku (dobrovolně), po několik dnech si je žáci/studenti uloží do portfolia (lze okopírovat, aby každý z dvojice měl co založit). Učitel může z vyplněné tabulky odhadovat na práci žáků a podat jim zpětnou vazbu.

Cíle jsou obdobné jako u čtení s předvídaním.

ANO – NE (vhodné pro naučné texty)

Pokyny: Před čtením textu si pozorně přečtete tvrzení zapsaná v tabulce a запиšte do tabulky k jednotlivým tvrzením Ano nebo Ne podle vlastního uvážení. V této fázi pracujte každý sám, poté projděte vaše zápisy v tabulce ve dvojici a porovnejte shody a rozdíly.

Přečtete si text, který je věnován dané problematice. Na základě informací uvedených v textu doplňte do tabulky Ano – Ne do posledního sloupce „V textu“. Na závěr projděte v celé třídě spolu s učitelem zápisy Ano – Ne v posledním sloupci tabulky (Učitel čte jednotlivá tvrzení tabulky a žáci uvádějí, zda text tvrzení potvrzuje nebo vyvrací). K případným nejasnostem poté diskutujte.

Cílem je vést žáky k samostatnému uvažování před čtením textu, navazování na dříve získané poznatky. Četbou textu se dříve získané poznatky ověřují, opravují, rozšiřují. Metoda vede žáky také k pozornému čtení textu, hledání a ověřování informací v něm.

Tvrzení	Ano	Ne	V textu

Podvojný deník (vhodné pro umělecké texty)

Podvojný deník užíváme v rámci dílen čtení pro zápis osobních reakcí na četbu.

Pokyny: Rozdělte si list papíru, sešitu svislou čarou na dvě poloviny. Čtete text a během jeho čtení nebo po přečtení celého textu opište doslova na levou stranu informace (slova, spojení slov, věty), které vás nějakým způsobem zaujaly, ať kladně či záporně (počet vypisovaných informací je předem stanoven). Na pravou stranu pak napište k vypsáním částem textu vaše vlastní komentáře (údiv, souhlas, nesouhlas, připomínky, otázky, ...).

Cíl: Metoda kromě *cíleného přemýšlení* učí žáky zároveň *odlišovat citaci od komentáře*. Je vhodná při práci s delším textem, pomáhá spojovat dětem přečtené s vlastními prožitky, vede je k formulaci vlastních názorů. Lze ji použít také místo klasicky vedených zápisů z četby.

Podvojný deník můžeme rozšířit do podoby **Trojitého deníku**. Žáci napíší citaci a komentář (počet vybraných citací závisí na délce textu) a předají svůj sešit vylosovanému spolužákovi. Ten po přečtení připojí svůj vlastní komentář. Může komentovat citaci, spolužákův komentář nebo obě části.

Vypiš doslova pasáž (část textu), která na tebe zapůsobila (připomněla ti vlastní zážitek, představuje pro tebe záhadu, nemůžeš s ní souhlasit...)	Napiš souvislým textem komentář ke zvolené pasáži. (Proč sis zaznamenal právě ji, co ti připomněla, jaké otázky v tobě vyvolala, s čím nesouhlasíš...)	Napiš svůj komentář k předchozím částem (CITACE, KOMENTÁŘ).

I.N.S.E.R.T. (vhodné pro naučné texty)

Jednotlivá písmena v názvu metody znamenají:

I	interactive	interaktivní
N	noting	poznámkový
S	system for	system pro
E	effective	efektivní
R	reading and	čtení a
T	thinking	myšlení

Jinak řečeno jedná se o čtení textu za pomoci určitých značek. Ty mohou být následující:

- v známá informace (jedná se o informace už dříve pochopené, jasné)
- + nová informace (žák jí však rozumí) a zároveň důvěryhodná
- informace, která je v rozporu s tím, co žák zná (co si představuje, co se někdy naučil)
- ? nejasná informace (žák jí nerozumí, případně ne zcela, mate ho, nebo chce vědět víc)

Pokyny: Čtete text svým tempem a *na jeho okrajích si hned (při prvním čtení) dělejte každý sám značky*. Volte ty informace, které vám samotným budou připadat důležité nebo zajímavé. Není podstatné, kolik značek uděláte a jestli použijete všechny. Po přečtení textu se žáci/studenti spojí do dvojic a porovnávají, diskutují, kde a jaké značky použili. Pak může následovat diskuse v celé třídě, kdy učitel vyzve žáky, aby uvedli několik příkladů informací

podle typu značky, kterou si informaci ve svém textu označili.

Po této fázi si *žáci nejprve sami za sebe vytvoří tabulku*, k níž dostávají tyto pokyny: Zapište všechny zvolené značky do jednoho řádku a do vzniklých sloupců vyberte pro každou značku v textu zvolený počet informací (např. tři nejpodstatnější). Nemáte-li pro některou značku vyžadovaný počet informací, zapište jen tolik, kolik jste jich skutečně vyhledali. Pokud jste označili některou značkou řadu údajů, zvolte z nich jen tři nejdůležitější.

v	+	-	?

Na tuto část navazuje zpravidla *řízený rozhovor učitele s celou třídou*, v němž se žáků ptá, co k jednotlivým značkám vybrali. Na závěr hodiny je možné, aby žáci vyvěsili své tabulky na místo k tomu ve třídě určené (jsou-li zapsány na volných papírech).

Pokud žák pracuje touto metodou, nutí ho to číst text pozorněji („neklouzat po povrchu“), číst s porozuměním, být ostražitý vůči textu, přistupovat k němu přemýšlivě, zvažovat, jestli může informacím v textu důvěřovat, nebo je třeba je dále ověřit a doplnit. Diskuse ve dvojicích přispívá k odbourávání zábran v komunikaci, které mají někteří žáci, mají-li mluvit před celou třídou. Při tvorbě tabulky se musí žák do textu znovu vracet a zvažovat podstatnost jednotlivých informací. Jako u jiných metod, je i zde nutné pečlivě zvážit, jak náročný a dlouhý text žákům nabídneme.

Dílna čtení (vhodné pro umělecké i naučné texty)

Komplexní metoda, vhodná pro četbu individuálně zvolených knih. Předpokládá pravidelný systém práce, zařazuje se *pravidelně nejméně jednou týdně*. Dílna čtení je založena na tom, že účinné čtení má *složku individuální* (samostatné tiché čtení zvolené knihy; záznamy osobních reakcí na četbu) a *složku sociální* (diskuse se spolužáky nad knihami; konzultace učitele se žáky). Dílna čtení může mít celou řadu variant, může se v ní odehrávat mnoho činností podle vyspělosti žáků, organizačních možností školy apod.

Pokyny: Žák/student si po stanovený čas tiše čte; poté si zapisuje svoje vlastní osobní reakce na četbu do podvojného deníku (třídílného zápisníku) nebo jinou formou sdílí se spolužáky dojmy z četby; konzultuje s učitelem; informuje různými formami o přečtené knize spolužáky.

Pravidla dílny čtení

1. Musíte číst po celou dobu.
2. Nikoho nevyrušujte.
3. Žádné přestávky na záchod a pití.
4. Vyberte si knihu nebo text na čtení před začátkem čtenářské dílny.
5. Během sdílení (minilekcí) naslouchajte.
6. Můžete sedět pohodlně kdekoli.

Literatura:

ALTMANOVÁ, J. a kol. *Čtenářská gramotnost ve výuce*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2011. [online] [cit. 12. 10. 2016]. Dostupné z WWW: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/11/ctenarskagramotnost_final.pdf.

GRECMANOVÁ, H., URBANOVSKÁ, E. *Aktivizační metody ve výuce, prostředek ŠVP*. Olomouc: Hanex, 2007.

KOŠŤÁLOVÁ, H., ŠAFRÁNKOVÁ, K., HAUSENBLAS, O., ŠLAPAL, M. *Čtenářská gramotnost jako vzdělávací cíl pro každého žáka*. Praha: ČŠI, 2010. [online] [cit. 12. 10. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://www.csicr.cz/cz/85256-ctenarska-gramotnost-jako-vzdelavaci-cil-pro-kazdeho-zaka>>.

MEREDITH, K., STEELE, J. L., TEMPLE, K., WALTER, S. *Příručky k programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení 1–8*. Praha: Kritické myšlení, 1997.

RUTHOVÁ, N. (ed.) *Učím s radostí*. Praha: Strom, 2003.